

УДК. 811. 161.3

ПАДАТКОВАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

канд. філал. навук, дац. С.М. СТРУКАВА
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

Аналізуецца сацыяльна-эканамічная лексіка, звязаная з сістэмай феадальных вытворчых адносін («доля», «дзякло», «шарварка», «гвалты», «талака»), вызначаецца яе паходжанне, семантычная дынаміка, якая прыводзіць да новага семантычнага напаянення слоў і рэалізацыі іх у новай стылістычнай функцыі. Уласна лінгвістычны аналіз падатковых адзінак спалучаецца з культуралагічнай інтэрпрэтацыяй, што садзейнічае ўсебаковаму вырашэнню праблем, якія ўзнікаюць у працэсе даследавання. Фактычна сцвярджаецца пераемная сувязь паміж сучаснай беларускай і старабеларускай мовай на лексічным узроўні, якая заключаецца ў наяўнасці традыцыйных лексічных адзінак («доля», «гвалт», «талака»). На канкрэтных прыкладах паказана, што забыццё першапачатковай семантыкі гістарызма і яго далейшая семантычная эвалюцыя можа адбывацца ў межах устойлівага выразу і залежаць пры гэтым ад фанетычна-марфалагічнага аблічча слова, якое выклікае пэўныя асацыяцыі ў актанта сітуацыі, што характэрна, у прыватнасці, для слова «шарварка».

Назвы падаткаў і сялянскіх павіннасцей знаходзяць шырокае адлюстраванне ў старажытных пісьмовых крыніцах, паколькі феадальная рэнта займала важнае месца ў сістэме феадальных вытворчых адносін і была неад'емнай часткай жыцця прыгоннага сялянства. Некаторыя найменні тэрытарыяльна абмежаваныя, г. зн. выяўлены ў пісьмовых помніках, звязаных толькі з пэўнай тэрыторыяй Вялікага княства Літоўскага: *есаць, служба ясачная, ямціна* (паўднёвыя ўскраіны); *сторожа* (паўднёва-ўсходнія землі), *посоціна, дякло ржаное* (смаленскія), *серебіцина, серебіцзна* 'пазіямельны налог на карысць князя і феадалаў' (полацка-віцебскія, мсціслаўскія).

Старабеларускую падатковую лексіку прадстаўляюць два асноўныя тыпы: гіперонімы і гіпонімы. Гіперонімы, якія выражаюць родавае паняцце 'падатак увогуле', груруюцца ў шматкампанентныя сінанімічныя рады: *пошліна – повинність – податокъ – подать – данина – дань – датокъ – дачка – погдача – тягль – тягло – потягль – поборъ – доходъ – пожиток – платъ – полатъ – полатокъ – беременна – тяжкость – тежары – метъ – наметъ – розметъ – розрубъ – новина – старина – есакъ – недополнки – служба тяглая – служба ясачная*. Такая стракатасць гіперонімаў тлумачыцца «адносна слабай нармалізацыяй мовы ў той час, незавершанасцю працэсу фарміравання тэрміналагічных сістэм увогуле і цэлым шэрагам экстралінгвістычных фактараў, абумоўленых сацыяльна-эканамічнымі адносінамі» [2, с. 13].

З улікам існуючых разнавіднасцей рэнты назвы падаткаў умоўна можна аб'яднаць у тры групы: назвы натуральнай рэнты (*доля, дзесяціна, стацыя*); назвы грашовай рэнты (*записное, гайное, серебіцзна*); назвы натуральна-грашовай рэнты (*волачобнае, чыни, ясакъ*). Назвы натуральна-грашовай рэнты складаюць найбольш вялікую групу, паколькі развіццё гандлёвых адносін і вытворчых сіл феадальнага грамадства прыводзілі да паступовай замены натуральнай рэнты яе грашовым эквівалентам або да адначасовай рэалізацыі дзвюх форм рэнт. Непадзельнае ўладарства феадалізма і яго найбольш жорсткая форма – прыгонніцтва – парадзілі рафінаваныя формы эксплуатацыі ў выглядзе разнастайнай, разгалінаванай сістэмы падаткаў, павіннасцей, таму іх назвы складаюць даволі вялікае тэматычнае аб'яднанне. Скрупулёзны падлік выявіў, што іх існавала недзе 120 – 140.

У беларускім мовазнаўстве апісанню гэтай катэгорыі слоў прысвечана даследаванне дысертацыйнага тыпу [2], аднак паходжанне, семантычная дынаміка многіх слоў гэтага тэматычнага аб'яднання патрабуюць свайго далейшага вывучэння, чым і абумоўлены зварот да гэтай праблематыкі. Рэтраспектыва, якая асвятляе эвалюцыйныя працэсы ў беларускай мове, дапаможа вырашыць некаторыя пытанні сучаснай лексікалогіі беларускай мовы і ўстанавіць элементы лексічнай пераемнасці паміж старажытным і сучасным моўнымі перыядамі.

Доля. У Вялікім княстве Літоўскім у XV – XVIII стагоддзях *доляй* называўся падатак, які сяляне плацілі федалу-землеўладальніку за арэнду зямлі. Доля вызначалася памешчыкам і часам даходзіла да 50 – 70 %, аддавалі яе збожжам або ўкосам сена. У XVI – XVIII стагоддзях на Беларускім Паддзвінні за карыстанне зямлёй землеўласнік забіраў у сялініна кожны чацвёрты сноп збожжа. Такі від арэнды, пры якім арэндная плата выплачвалася ўласніку зямлі доляй (палова, трэць, чвэрць), існаваў на ўсіх стадыях эвалюцыі феадальнага ладу на Русі, у Вялікім княстве Літоўскім, Расійскай Імперыі і меў кабальны, харчовы характар. Доля як від асноўнай павіннасці мела адносінны да пэўнай катэгорыі сялянства Вялікага княства Літоўскага, так званых *дольнікаў*, якія, аднак, акрамя гэтай павіннасці выконвалі і іншыя: хадзілі на талаку да 12 дзён улетку, будавалі і рамантавалі панскія пабудовы, масты, выконвалі стацыю, падводную павіннасць, баброўшчыну (плацяжы футрам або грашыма за карыстанне ўгоддзем) [11, с. 268]. З развіццём таварна-грашовых адносін і ростам сувязей сельскай гаспадаркі з унутраным і знешнім рынкамі доля паступова паступова была заменена чыншам або паншчынай.

Назва падатку *доля* 'від арэнднай платы, пры якім сяляне павінны былі аддаваць частку свайго ўраджаю ўладальніку зямлі, знаходзіць адлюстраванне ў старабеларускіх помніках пісьменнасці: *пань ...взяль*

доли мхроу Полоцкою зо всякого збожжа... жита бочокъ 23; посылали до Брылей отбирать доли въ снопахъ [4, VIII, с. 270]. Гэту назву меў і сам участка зямлі, які быў у карыстанні селяніна-дольніка: якъ ездилы до Брылей оглядать сена косцовъ и доли пашины, то харчы купили [4, VIII, с. 270]. Слова доля функцыянавала і са звычайнымі для нас значэннямі ‘частка, доля’, ‘належащая каму-небудзь частка чаго-н., чый-н. удзел у чым-н’.

Са значэннем няпэўнай часткі надзелу зямлі, непаўнаты землекарыстання слова *доля* ўваходзіла ў сінанімічны рад з дамінантай *часть (частка): часть (частка), следъ, доля, дельница, удельность, надель, вынимокъ (выимокъ, выимка), жребий (жеребий)* [10, с. 91].

Праславянскае **dol'a* звычайна звязваюць з індаеўрапейскім **del* ‘аддзяляць і да т.п.’. Параўн. рус. *доля*, укр. *доля*, польск. *dola*, славац. **dol'a* ‘частка чаго-н.’. М. Фасмер лічыць, што лексема *доля* ў беларускай, украінскай і польскай мовах – вынік пранікнення літоўскага (усходне-балтыйскага) *dalià* (г. зн. запазычанне) [12, III]. На пачатку свайго функцыянавання слова не мела адносін да падатковай тэрміналогіі, развіццё ў ім «падатковага» значэння адбылося пазней на базе зыходнага значэння ‘частка чаго-н.’, што дазваляе разглядаць яго як статуальны тып лексічных намінацый.

Дзякло. Слова *дзякло (дзякла)* служыла абазначэннем прадуктовай натуральнай рэнты (натуральнага аброку) за зямельны надзел, якая збіралася з сялян на карысць землеўладальніка. Дзякло сяляне здавалі збожжам (пераважна жытам і аўсом, радзей ячменем і пшаніцай) і іншымі сельскагаспадарчымі прадуктамі або грашымі (па жаданні ўладальніка). Найбольш пашыранае дзякло збожжавае – па 1 – 2 бочкі жыта і аўса. Так, у маёнтку Нябышын Ашмянскага павета ў XVI стагоддзі сяляне здавалі з валокі дзве бочкі жыта, дзве бочкі аўса, дзве бочкі пшаніцы. Збожжавае дзякло сяляне найчасцей павінны былі звесці на панскае поле, засеяць, забаранаваць яго (не ў залік паншчыны). Канкрэтны выпадак замены дзякла грашымі: уладальнік маёнтка Газдзеева Менскага ваяводства ў 1705 годзе прапанаваў сялянам плаціць замест 1 – 2 бочкі жыта 10 злотых, замест бочкі аўса – 5 злотых, замест воза сена – 3 злотых [7]. У другой палове XVIII – першай палове XIX стагоддзя ў сувязі з развіццём таварна-грашовых адносін дзякло паступова было выцеснена адрабочнай і грашовай рэнтамі.

Лексічная адзінка *дзякло (дзякло)* са значэннем ‘падатак зернем’ адлюстравана ў помніках старабеларускай пісьменнасці з сярэдзіны XV стагоддзя: *дзякла и вшелякие податки отъ подданныхъ выбирать* [1, с. 104]; *внели есмо имъпоспаль зъ волостью мнзлевU и дзякло на господаря его милость давати* [4, IX, с. 135]. Рэгіструецца яна ў форме множнага ліку, што, на нашу думку, абумоўлена існаваннем некалькіх відаў гэтага падатку ў залежнасці ад асартыменту зерня (авёс, ячмень, жыта і інш.): *дзякли реченыи суть выпущеныи вынятыи* [1, с. 104]. Часамназва падатку канкрэтызуецца адносным прыметнікам, напр. *дзякы жытныи (тыедва села... заставил есми... з чыныи пенежныи, дзякы жытныи* [4, IX, с. 135]). Можна меркаваць, што дзякло выплачвалася і сенам, аб гэтым гаворыць адзначаемае ў помніках словазлучэнне *снна подяколное: вызволиль его милость тое-то нашии мсто отъ дяколь, и отъ снна подяколного, и отъ пннязей тыхъ, которые за дякломъ врьдникомъ даивали въ каждый годъ* [4, IX, с. 135].

У старабеларускі перыяд слова *дзякло* функцыянавала і як мера збожжавага падатку (памер дзякла ў розных уладаннях вагаўся, найбольш пашыранае – па 1 – 2 бочкі жыта і аўса): *дзякла дають овса поль бочки, снна поль воза; маеть тежь тотъчоловекъ мой пану Голубу дзякла давати бочку жыта, бочку овса; сь того жь двора Волчина вз»ль панъ Литаворъ двадцатьд»коль жита*. Адзінкамі абкладання да валочнай памеры былі дворышчы і служба, пазней – валока і дым. Фрагмент з кантэксту *сорочники тую землю, отчизну мужа моего, на двѣ службе и на двѣ дьякле были розделили* [4, IX, с. 135] паказвае, што лексема *дзякло* таксама з’яўлялася адзінкай абкладання. Такім чынам, семантычная структура гэтага слова ўключала ў сябе тры значэнні: ‘падатак зернем’, ‘мера збожжавага падатку’ і ‘адзінка абкладання’; апошняе значэнне не прыводзіцца ў «Гістарычным слоўніку беларускай мовы», што звужае паняцце гістарызма *дзякло*.

Утвораны ад *дзякло* прыметнік *дзякольный (дьякольный)* найчасцей спалучаўся з назоўнікамі *земля, дань; и мы, не хотячи землигосподарское дякольное подьбояревернути, и выслали есмо еѣ изъ своего дому вонъ; тыи земли не велики суть, дякол(ь)ныи, а давно вжолезжатъ пусты; маеть она тотъ монастырь... сь ихъ роботами и даньми медовыми, пннежныи дьяколными... держати и уживати до живота своего* [4, IX, с. 135].

З асабовым значэннем ‘падданы, які плаціў дзякло’ былі ва ўжытку найменне *дьякольнымъ* і двухкампанентнае словазлучэнне *человекъ дякольный (люди дякольные): людей всихъ сумою тяглыхъ дякольныхъ и сь Коиминцы 80 2 чоловѣки; дякольный человекъ николи земли на вечность продати не можеть* [4, IX, с. 135].

Лексема *дзякла* рэгіструецца ў «Словаре белорусского наречія» (1870) І. Насовіча са значэннем ‘вядомы падатак хлебам’, пры гэтым суправаджаецца паметай «рэдкаўжывальнае» [8, с. 134]. Сцвярдэнне І. Насовіча аб рэдкаўжывальнасці слова *дзякла* ў сэнсе хлебнага падатку, на думку Я. Карскага, падлягае праверцы [6, с. 121].

Паходжанне слова *дзякло* звязваюць з літоўскімі **dėklas* (з *deklė*) ‘абкладанне, налог’, якое ў сваю чаргу матывуецца словам *dėti* ‘класць’. Р. Дайледэнас узводзіць слова да літоўскага *dėkla* ‘пэўная норма падатку хлебам у старажытнай Літве’ [5]. Н. Урбуціс, услед за А. Патабнэй, крыніцай запазычвання слова лічыць літоўскае **dėklas* ‘пасудзіна для меры зерня’. Ранейшая этымалогія, якая выводзіць слова з літоўскага *dúoklė* ‘падатак’ (*zdúoti* ‘даць’), адвяргаецца П. Скарджюсам [9, I, с. 561]. Я. Карскі лічыць, што склад «дзя-» замест чакаемага «до-» з’явіўся ў слове пад уплывам «дьяковать» [6, с. 121].

Шарварка. *Шарварка* – натуральная павіннасць па будаўніцтве і рамонце замкаў, дарог, мастоў, грэбляў, плацін, млыноў і іншых дзяржаўных і панскіх збудаванняў, ачыстцы берагавых палос суднаходных рэк, якая існавала ў Вялікім княстве Літоўскім, Рэчы Паспалітай і Расійскай Імперыі ў XV – першай трэці XX стагоддзя. Пры феадалізме шарваркі не ўваходзілі ў склад паншчыны, таму іх памер быў не аднолькавы ў розных мясцовасцях і ў першай палове XIX стагоддзя на Беларусі складаў 24 і болей рабочых дзён у год з сялянскага двара. Найбольш пашыранай інвентарнай нормай у гэты перыяд было 12 рабочых дзён у год з двара. Пасля сялянскай рэформы 1861 года цяжар шарваркі значна павялічыўся з прычыны таго, што дарожныя ўчасткі часта замацоўвалі за сельскай грамадой за некалькі дзесяткаў вёрст ад паселішчаў, а сяляне абавязаны былі папраўляць дарогі пераважна ў час палявых работ [11, VI, с. 197].

Слова *шарварка* (*шарварк, шарваркі*) у старажытных беларускіх актах і іншых пісьмовых дакументах адлюстравана са значэннем ‘від паншчыны (прыгоннай працы), сялянская павіннасць працаваць на будаўніцтве ці папраўцы дарог і мастоў, на ўпарадкаванні маёнткавых двароў’.

Як традыцыйнае ўжыванне лексічная адзінка *шарварка* вядома многім беларускім гаворкам. І. Насовічам яна была зафіксавана ў паўночна-ўсходніх беларускіх гаворках са значэннем ‘від баршчыны (прыгону) для рамонт хатніх прадметаў ці пабудовы або для падрыхтоўкі да іх матэрыялаў’ і праілюстравана наступным урыўкам з песні: *як за старымь было панамь легко на работу; Увесь тыдзень сядзі вь дворх, шарварка вь субботу; За молодымь цеперь паномь цяжко на работу; Увесь тыдзень на панцинх, шарварка вь субботу* [8, с. 706].

Слова *шарварка* сустракаецца ў рукапісным зборніку Г. Кулжынскага ў запісанай ім песні з Мазырскага павета, у якой ёсць такія радкі: «*Увесь тыдзень на паншчыне, шарваркі ў суботу*». Н. Гарбачэўскі ў «Словаредраўнага актовага языка Северо-Западного края и царства Польского» (Вільня, 1874, с. 353) тлумачыць слова *шарварк* (*шарваркі*) як сялянскую павіннасць, па якой сялянеадной ці некалькіх вёсак звыш звычайных павіннасцей павінны былі па патрабаванні памешчыка з’яўляцца на працягу года адзін раз у месяц для рамонт мастоў, дарог і іншых палявых работ.

Паходжанне слова *шарварка* звязваюць з нямецкім *Scharwerk* ‘прыгонная праца, паншчына’, якое ўтворана з двух слоў: *Schar* ‘натоўп’ і *Werk* ‘справа’. Народная этымалогія звязвае гэта слова з выразам «шараваць» дарогу. Слова *шарварка* ў заходніх гаворках Беларусі бытуе ў фанетычных варыянтах *шараварк, шар(а)варка, шарваркі, шараваркі*, сярод якіх найбольш пашыраныя *шараварка* і *шараваркі*. Па назіраннях Ф. Янкоўскага [13], значэнне гэтага слова добра зразумелае людзям старэйшага ўзросту ў адрозненне ад жыхароў усходняй тэрыторыі, якія не ведаюць яго значэння. Гэта тлумачыцца тым, што Заходняя Беларусь з 1921 года да верасня 1939 года ўваходзіла ў склад Польшчы і сяляне, падпарадкоўваючыся тагачасным парадкам, адбывалі дарожную павіннасць – шарварку: некалькі дзён у залежнасці ад памеру зямельнай уласнасці, працавалі на будаўніцтве ці рамонце дарог, дарожных збудаваннях.

У народна-дыялектнай мове склаўся ўстойлівы выраз са словам *шарваркі* – *шарваркі адрабляць*, што значыць ‘абьякава працаваць, рабіць не клапацічыся пра вынікі, пра поспех; абы рабіць, абы адбываць абавязак’, напрыклад: *Лесніку ў паноў не выпадала шарварку адрабляць. Там трэ’ было рабіць нагамі й рукамі, й мазгаваць трэба* (Стаўбцоўскі р-н). Ф. Янкоўскім было ўстаноўлена прамое значэнне спалучэння *шарваркі адрабляць* і яго пераноснае значэнне, звязанае з яго фразеалагізацыяй. Ён адзначае, што выраз *шарваркі адрабляць* ‘адпрацоўваць паншчыну’ перастаў бытаваць у сваёй намінацыйнай функцыі і па-іншаму ўспрымаецца маладымі людзьмі, у сувязі са знікненнем гістарычнай рэаліі – сялянскай павіннасці, і забыццём слова *шарваркі*, якім яна называлася. Метафарызацыя былога намінацыйнага выслоўя, на думку Ф. Янкоўскага, забяспечыў дзеяслоў *адбываць*, які ў гаворках часта ўжываецца са значэннямі, якія носяць ацэнна-характарыстычнае адценне абьякавасці: ‘адрабляць абавязак без старанасці і руплівасці’ (пра інтэнсіўнасць і выніковасць працы), ‘адбываць на працы пакаранне (прымусовая праца за правіннасць’ [13, с. 252].

Гвалты. *Гвалты* (*згоны*) – адрабочная феадальная павіннасць сялян, часткова мяшчан у XV – XVIII стагоддзях. У XVI стагоддзі з устанавленнем паншчыны гвалты праводзіліся для тэрміновых сельскагаспадарчых работ звыш цягла. Падзяляліся на вялікія (зганялі ўсіх працаздольных) і малыя (1 – 2 работнікі з гаспадаркі на ворываі сяўбу), на конныя і пешыя. У адрозненне ад паншчыны згону падлягалі ўсе працаздольныя з кожнай сям’і, нават кутнікі, якія не мелі зямлі, двара. Колькасць згонаў залежала ад плошчы панскай раллі і патрэб у дадатковай рабочай сіле, зчасам колькасць іх павялічвалася. Напрыклад, ва ўладаннях Клецка ў 1717 годзе праводзілася шэсць малых і чатыры вялікія згоны. У другой палове XVIII стагоддзя найчасцей праводзілася 12 згонаў у год [7, с. 87]. У балансе рабочай сілы фальваркавай гаспадаркі згоны мелі значную ўдзельную вагу. З развіццём таварна-грашовых адносін гэта павіннасць магла замяняцца грашовай платай: 10 гвалтаў – 150 грошаў.

Назва *гвалты* выступае як гіперонім у адносінах да назваў-гіпонімаў: «шарваркі», «талокі», «абжынкі (работы з разавым пачастункам)».

У старабеларускіх пісьмовых помніках лексема *гвалть* (*кгвалть, квалдь, квалть*) са значэннем ‘дадатковая сялянская і мяшчанская павіннасць’ знаходзіць адлюстраванне з 1554 года: *повинень онь самъ... на толоку и на кгвалть ку млыну нашому посылати и то все давати и выполнятьи; повинность... затолоки грошей дванадцать, а за гвалть жита бочка, або грошей десять всххъ мшцанъ нашихъ Липскихъ одъ толокъ, гвалтовъ вольныхъ мшти хочемъ* [4, XV, с. 40]. Назва гэтай павіннасці дыферэнцыруецца азначэннем – *гвалть гребильный* – ‘павіннасць працаваць на пабудове і ўмацаванні

грэблі': *также тежъ мещане... на гвалтъ гребильный ходити и мосты на местѣ и улицахъ мостити повинны будутъ* [4, XV, с. 40]. Слова *гвалт* было полісемантам і, акрамя значэння 'від павіннасці', уключала ў сваю семантычную структуру значэнні: 'гвалт, насілле; беззаконы напад на каго-н. або захоп чужой маёмасці', 'прымус, прымушэнне; уціск, прыгнёт', 'штраф, грашовая плата заўчынены гвалт', 'парушэнне агульнапрынятых маральна-этычных норм', 'моц, сіла', 'мноства, вялікая колькасць', 'крык, лямант, шум', 'кліч аб паратунку'. У беларускую мову слова пранікла праз польскае пасрэдніцтва (польск. *gwalt* з сярэднявечнага *gewalt*) [1, с. 148; 12, III, с. 74].

Талока. У час прыгоннага права *талокамі* называліся прымусовыя сялянскія работы, разлічаныя на іх масавае выкананне. Талокі як павіннасць ахоплівалі работы, звязаныя з ворывам, сяўбой, жнівом, сенакосам, нарыхтоўкай лесу, пабудовай і рамонтам пры панскіх дварах [3, с. 45]. Уведзены яны былі памешчыкамі на аснове даўняга сялянскага звычаю рабіць гуртам палывыя работы не за плату, а за добры пачастунак. Пры выкананні звычайных талок талачане, як правіла, спявалі песні, пастаяннай прыкметай якіх быў напамінак аб пачастунку. Аналагічны звычай з адпаведнымі назвамі быў вядомы і іншым славянам: укр. *талока*, балг. *тлака* – *тлъка* 'павіннасць, добраахвотная праца ў мэтах узаемадапамогі, узаагароджання пачастункам', серб-харв. *тлака*, славен. *tlāka*, польск. *tloko*. Падобны звычай існаваў у чачэнцаў і інгушаў. Параўн. літоўскае *talka* 'талока, работнікі, склікання на дапамогу' [9, IV, с. 73], латышскае *talkas*.

Лексічная адзінка *талока* фіксуецца помнікамі старабеларускай пісьменнасці са значэннем прыгоннай павіннасці: *повинень онъ самъ... на толоку и на квалтъ ку млыну нашоу посылати и то все давати и выполнять; повинность... затолоки грошей дванадцать, а за гвалтъ жита бочка, або грошей десять всхъ мщцанъ нашихъ Липскихъ одъ толокъ, гвалтовъ вольныхъ мшти хотимъ* [4, XV, с. 40].

Заклучэнне. Праведзены аналіз паказвае, што дадзеную тэматычную групу складалі лексічныя адзінкі статуальнага тыпу (*доля, талока, гвалт*), якія па сваім значэнні былі кампанентамі іншых тэматычных груп, адкуль і былі запазычаны, прыстасаваны для абазначэння сацыяльна-эканамічных паняццяў; першапачаткова яны не ўжываліся як падатковыя тэрміны. Генуінны тып прадстаўляюць тэрміны *дзякло, шарварка*, якія ўзніклі ў межах адпаведнай тэматычнай мікрасістэмы і абслугоўвалі яе патрэбы. Лексічныя адзінкі *доля, талока, гвалт* захоўваюцца ў сучаснай беларускай мове як традыцыйныя ўжыванні, семантычная структура іх пазбавілася асобных сацыяльна абумоўленых значэнняў, што дае падставы разглядаць іх як лексічныя гістарызмы. Намянацыя *шарварка* напоўнілася новым зместам і з'яўляецца кампанентам устойлівага выразу, унутраная форма якога ў свядомасці яе ўжывальнікаў ужо не суадносіцца з гістарычным паняццем адрабочанай павіннасці.

ЛІТАРАТУРА

1. Булыка, А.М. Даўнія запазычанні беларускай мовы / А.М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 381 с.
2. Гілевич, Н.И. Из истории социально-экономической лексики в белорусском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.03 / Н.И. Гілевич. – Мінск, 1971. – 19 с.
3. Гілевіч, Н. З гісторыі павіннасна-службовай тэрміналогіі ў беларускай мове / Н. Гілевіч // Лінгвістычныя даследаванні. – Мінск: БДУ імя Леніна, 1971. – С. 42 – 49.
4. Гістарычны слоўнік беларускай мовы Вып. VIII / склад. Р.С. Гамзавіч [і інш.]; рэц. Л.Ц. Выгонная; гал. рэд. А.І. Жураўскі; рэд. А.М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1987. – 312 с.; Вып. IX / склад. А.М. Булыка, А.П. Груца; рэц. А.І. Яновіч, Т.П. Бандарэнка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988. – 296 с.; Вып. XV / склад. А.М. Булыка, А.П. Груца; рэц. А.І. Яновіч, М.П. Антропаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1996. – 311 с.
5. Lietuvių kalbos žodunai. Vilnius, 1968 – 1984. – Т. 1 – 13; цыт. з арт.: Дайлідэнас, Р.І. Лексічная адаптацыя старабеларускіх літуанізмаў // Беларуская мова: міжведамасны зборнік / рэдкал. У.В. Анічэнка [і інш.] – Мінск: Універсітэцкае, 1987. – Вып. 15. – С. 73 – 83.
6. Карский, Е. Беларусы. Введение в изучение языка и народной словесности [Тэкст] / Е. Карский. – Мінск: Беларус. энцикл., 2006. – Т. I. – 656 с.
7. Лойка, П.А. Прыватнаўласніцкія сяляне Беларусі: Эвалюцыя феадальнай рэнты ў другой палове XVI – XVIII стагоддзяў / П.А. Лойка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 112 с.
8. Насовіч, І.І. Слоўнік беларускай мовы / І.І. Насовіч. – Мінск: БелСэ, 1983. – 792 с.
9. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х т. / М. Фасмер – М.: Прогресс, 1964. – Т. I. – 573 с.; Т. IV – 860 с.
10. Шадурскі, І.В. Назвы землеўладанняў у старажытнай беларускай мове / І.В. Шадурскі // Беларуская мова. Даследаванні па лексікалогіі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1965. – С. 84 – 94.
11. Энцыклапедыя Беларусі: у 18 т. / гал. рэд. Г.П. Пашкоў – Мінск: Беларус. энцикл. – Мінск, 1998. – Т. VI. – 574 с.
12. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Т. III / рэд. В.У. Мартынаў [укл. Р.У. Краўчук, В.У. Мартынаў, А.Я. Супрун]. – М.: Прогресс, 1985. – 408 с.
13. Янкоўскі, Ф. Беларуская мова / Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац. – Мінск: Вышэйшая школа, 1978. – 333 с.

Паступіў 20.04.2007